

AKKADI KUNINGAVÕIM KUI ARHETÜÜP*

Vladimir Sazonov

Käesolevas artiklis käsitlen ma Akkadi kuningaid (Sargoniidide dünastia, 2334–2154 eKr) arhetüübina Vanade Idamaade ajaloos.¹ Ehk siis eksemplaarsete kuningatena, kelleks nad muutusid juba varakult – III aastatuhande lõpuks eKr – ning püsisid u 2000 aastat kuni Mesopotaamia tsivilisatsiooni lõpuni.

Akkadi kuningad paistsid silma eelkõige sellega, et löid Mesopotaamias esimese despootliku valitsemissüsteemi ning bürokraatliku riigiaparaadiga suurriigi, mille eesotsas oli jumalikustatud või pooljumalikustatud piiramatu võimuga kuningas (akkadi k *šarrum*).

Akkadi suurriigi rajajaks oli Sargon I (2334–2279), kes vallutas kogu Mesopotaamia Vahemerest Pärsia laheni. Vallutused jätkusid ka pärast Sargon I surma tema järeltulijate Rīmuši (2278–2270) ja Man-ištušu (2269–2255) ajal ning kulmineerusid Sargon I lapselapse Narām-Su’eni valitsemise (2254–2218) ajal, mil Akkadi impeerium saavutas oma maksimaalse suuruse. Narām-Su’eni valitsemisele järgnenud epohh oli juba Akkadi riigi allakäik, mis lõppes riigi kokkuvarisemisega u 2154, mil Zagrose mägedest ilmunud gutilaste hõimud hävitasid Akkadi riigi jäänused lõplikult.

Milles väljendus Akkadi dünastia uuenduslikkus? Esiteks: tugeva despootliku kuningavõimu idee tekkimises ning tsentraliseeritud riigi väljakujunemise protsessi alguses tugeva despootliku kuningaga eesotsas, sh ka valitsejate jumalikustamise sisseviimises.² See kõik erines paljuski varajasest Sumeri kuningavõimu ideoloogiast varadünastilisel ajastul (28.–24. sajandil).³ Neid uusi elemente võib leida nii akkadi, sumeri, hetiidi ja muu Lähis-Ida kirjanduses ja

---

* Käesolev artikkel põhineb 14. mail 2007. aastal Tartu Ülikoolis ajaloodoktorantide konverentsil peetud ettekandel. Artikkel on kirjutatud Eesti Teadusfondi grantide 6685 ning 6625 toetusel.

¹ Olen antud küsimuse tõstatanud ka oma magistritöös: Vladimir Sazonov, *Ideologija tsarskoi vlasti v epohhu Sargonidov (XXIV–XXII vv.)* (Tartu Ülikool, 2005, käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogus), 147–163. Kuigi Akkadi kuningavõimu ideoloogiast eriti palju kirjutatud pole, leidub siiski mõningaid põhjalikumaid uurimusi nagu nt Sabine Franke, *Königsinschriften und Königsideologie: die Könige von Akkade zwischen Tradition und Neuerung*, *Altorientalistik*, 1 (Münster-Hamburg: Lit Verlag, 1995).

² Vt Vladimir Sazonov, “Akkadi kuningate jumalikustamine”, *Tuna* (2007), 2, 11–23.

³ Varajase sumeri kuningavõimu ideoloogia kohta vt Vladimir Sazonov, “Sumeri varajane kuningavõim 28.–24. sajandil eKr”, *Akadeemia* (2007), 9, 2001–2031.

historiograafias kui ka kultuses ja valitsemises. Teiseks: imperiaalse bürokraatia teke ja selle väljakujunemine. Range kontroll templite ja linnade üle, oligarhia allutamine jumalikustatud valitsejale. Kolmandaks: Akkadi kuningate unifikseerimispoliitika – sisse seati ühine kalender, ühine sumeri ja akkadi panteon. Akkadi kuningate soov oli kontrollida perifeerseid piirkondi.⁴

Akkadi kuningate arhetüüpsus väljendub eri aspektides, nagu kuningate tiitlid, jumalikustamine, templipoliitika jne, kuid käesolevas artiklis peatun pikemalt vaid kahel aspektil: kuningate tiitlid kui universalismi vahendid *translatio imperii* kontekstis, ning valitsejate jumalikustamine, mis leidis Mesopotaamia ajaloos esmakordselt aset just Akkadi dünastia ajal.

Akkadi uus religioonipoliitika oli sargoniidide dünastia uue, tsentraliseeritud ja despootliku poliitilise kursi ning uue kuningliku ideoloogia osaks. Esimesed despootlikud kuningad Sargon I (2334–2279), Rīmuš (2278–2270), Man-īštūšu (2269–2255) ja Narām-Su'en (2254–2218) üritasid luua tugevat tsentraliseeritud suurriiki, nimetades ennast *šar kibrātim arba'im* – “nelja maailmakaare kuningas” või *šar kiššatim* (sumeri k lugal kiš) – “universumi kuningas”.⁵ Osa neist, nagu Narām-Su'en, said oma eluajal isegi jumaluse tiitli.⁶

Samal ajal seisnes sargoniidide uus riigipoliitika ka linnade, kohaliku aadelkonna, sh preesterkonna allutamises oma võimule.⁷

Sargon I tähistas ennast oma raidkirjades kui *lugal kiš*,⁸ kuid ta tõlkis selle varadünastilise tiitli akkadi keelde – *šar kiššatim*.⁹ Nii sai tiitel *lugal*

⁴ J. S. Cooper, “Paradigm and Propaganda: The Dynasty of Akkad in the 21st Century”, *Akkad: the First World Empire: Structure, Ideology, Traditions*, ed. by M. Liverani, History of Ancient Near East. Studies, 5 (Padua: Sargon, 1993), 11–12.

⁵ Sazonov, *Kuningavõimu ideoloogia*, 190–192.

⁶ Douglas Frayne, *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods, vol. 2 (Toronto: University of Toronto Press, 1993), edaspidi lühendatud RIME, 2, Narām-Sin E2.1.4.13, read 1–5: “jumalik Narām-Su'en, võimas kuningas, nelja ilmakaare kuningas”.

⁷ Vt lähemalt V. Sazonov, “Sargoniidide uus religioonipoliitika templite suhtes ning selle poliitika paradigmaatilisus”, *Verbum Habet Sakala nova series* (2008), 1, 14–24, <http://korpakala.ee/img/VHS_2007_NS.pdf> (15.11.2008).

⁸ *Lugal Kiš* oli varadünastiline sumeri tiitel, mida kasutas esmakordselt En-Mebaragesi, Kiši I dünastia valitseja, kes valitses Kišis umbkaudu 28. sajandil eKr ja kelle kohta on säilinud paar raidkirja, kus teda on mainitud järgnevalt: *Mebaragesi, Kiši kuningas* (H. Steible, H. Behrens, *Die altsumerische Bau- und Weihinschriften, Teil II, Kommentar zu den Inschriften aus Lagaš Inschriften außerhalb von Lagaš*, Freiburger Altorientalische Studien. 5/I–II (Stuttgart: Steiner Verlag, 1982), 213–214. Varadünastilises Sumeris tähendas *lugal kiš* Kiši linnriigi valitsejat ning laiemas mõistes ka valitsejat, kes pretendeeris hegemooniale kogu üle Sumeri ja Akkadi (vt T. Maeda, “King of Kish” in Pre-Sargonic Sumer”, *Orient*, 17 (1981), 1–17).

⁹ Tiitli *šar kiššatim* kasutuse kohta Mesopotaamias vt M.-J. Seux, “Les titres royaux “šar kiššati” et “šar kibrāt arba'ī””, *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*, 59 (1965), 1–18.

kiš, mis sumeri keeles tähendas varem “Kiši linna kuningat” või laiemas mõttes “Põhja-Sumeri hegemooni”, nüüd täiesti teise tähenduse – “universumi kuningas”.¹⁰ Alates Sargon I kasutasid esimesed sargoniidid – Sargon I, Rīmuš, Man-ištūšu – seda tiitlit väga aktiivselt.¹¹ Kuid Narām-Su’en loobus tiitlist *lugal kiš* ning võttis kasutusele uue – *šar kibrātim arba’im*¹² – “nelja maailmakaare kuningas”.

Just Sargon I ja Narām-Su’en löid administratiivse süsteemi, mis sai eeskujuks paljudele impeeriumidele. See oli riigivalitsemise ideaalne tüüp hilisemate suurriikide jaoks nagu Uus-Assüüria impeerium, Uus-Babüloonia kuningriik, Ahhemeniidide impeerium, Aleksander Suure impeerium, Seleukiidide impeerium, Sassaniidide impeerium kuni Ottomani impeeriumini välja. Seega pole õige ka väide, et esmakordselt tekkis maailmariigi idee Aleksander Suurel. Maailmaimpeeriumi loomise idee oli olemas juba Kyros II (558–530), Pärsia impeeriumi rajajal. Ta pretendeeris “kogu

¹⁰ *Šar kiššatim* on käesoleva artikli autori teada esimene universalistlik kuninglik tiitel maailma ajaloos. Egiptuses tekkisid universalistliku tagapõhjaga tiitlid hiljem, kuigi universalistlikud väljendid esinesid tekstides juba Vana Riigi ajast (27.–21. sajandil eKr) alates (vt: S. Stadnikov, “Gottkönig und Fremdländer. Universalistische Ausdrücke der Könige des Alten Reiches in Ägypten nach offiziellen Texten”, *Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte*, 9, hrsg. von M. L. Dietrich, (Münster: Ugarit-Verlag, 1994), 291–310; “Universalism kui fenomen”, S. Stadnikov, *Vana-Egiptuse kultuurilugu: Valitud artikleid, tõlkeid ja esseid* (Tallinn: Kodutrükk, 1998), 93–114). Mõnes mõttes analoogiline akkadi tiitlile *šar kiššatim* oli Egiptuses tiitel “Ülemja Alam-Egiptuse kuningas” (rn n n-šw t’-bj.t), tähendades valitsejat, kes omas võimu üle Egiptuse. Esmakordselt oli see võetud kasutusele juba I dünastia vaaraode poolt (S. Stadnikov, “Okružennõi solntsem vladōka. Universalizm kak fenomen v ideologii egipetskih tsarei”, *Vōšgorod* (2007), 5, 111; Stadnikov, *Vana-Egiptuse kultuurilugu*, 101). Tunduvalt hiljem, juba hellenismi ajal, oli tiitel “Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas” vanade kreeklaste poolt tõlgitud kui *basileūs oikumēnes* (Stadnikov, “Gottkönig und Fremdländer”, 300). Alles 12. dünastia vaarao Senusert I (1971–1926) titulatuurist alates on näha selgeid vihjed universalistlikele tiitlile. Senusert I oli valitseja, kellele “kuulub (kõik), mida hõlmab päike” jne (Stadnikov, “Okružennõi solntsem vladōka”, 112). Samuti on teada, et Senusert I kasutas tiitlit “kõige isand” ehk “isand kuni piirideni” (vt Stadnikov, *Vana-Egiptuse kultuurilugu*, 105–107).

¹¹ I. M. Djakonov, *Obštšestvennõi i gosudarstvennõi stroi drevnego Dvuretšja: Šumer* (Moskva: Izdatelstvo vostotšnoi literaturō, 1959), 222; vt ka J. N. Postgate, “Royal Ideology and State Administration in Sumer and Akkad”, *Civilization of the Ancient Near East*, ed. by J. M. Sasson, vol. 1 (New York: Charles Scribner’s Sons, 1995), 401; Stadnikov, *Vana-Egiptuse kultuurilugu*, 132.

¹² “*Šar kibrātim arba’im*” kohta vt: W. W. Hallo, *Early Mesopotamian Royal Titles: a Philologic and Historical Analysis*, American Oriental Series, 43 (New Haven, Connecticut: American Oriental Society, 1957), 49–56; Seux, “*Les titres royaux*”, 11–14; samuti T. Maeda, ““King of the Four Regions” in the Dynasty of Akkad”, *Orient*, 20 (1984), 67–82.

universumi valitseja” staatusele, kui väitis akkadikeelses Kyrose Silindris¹³: “Mina olen Kuraš, universumi kuningas, suurvürst, võimas kuningas, Babüloni kuningas, Sumeri ja Akkadi kuningas, nelja ilmakaare kuningas.”¹⁴ Kyros omakorda laenas “oikumeenilise valitseja” ehk pantokraatori doktriini veelgi varasematelt Mesopotaamia valitsejalt. Kyrose raidkirjad olid koostatud mitte ainult pärsia, vaid ka akkadi keeles ning ta kasutas Assüüria ja Babüloonia kuningatega samu tiitleid. Kuigi tegemist oli pärslasest kuningaga, kelle kodumaa asus Mesopotaamiast suhteliselt kaugel, oli isegi inskriptsioonide sõnastus sarnane Mesopotaamia valitsejate omadega. Joan Goodnick Westenholz arvab, et Akkadi impeeriumi mõjutusi võib märgata isegi veel hiljem, nimelt Rooma impeeriumi poeetide puhul.¹⁵ Pantokraatori ehk siis “kõiksuse valitseja” motiiv esineb ka Uues Testamendis Jeesus Kristuse puhul ja idee Jeesus Kristusest kui pantokraatorist väljendub ikonograafilise tüübina ka ikoonidel.

Sargoniidide impeerium baseerus täiesti uuel ideoloogilisel kontseptsioonil – domineerimisel üle kogu universumi. Akkadi kuningad ei nimeetanud ennast kunagi “mingi linna preestervalitsejaks” ehk “mingi linna *lugal*’iks”, nagu tegid nende eelkäijatest varadünastilised Sumeri valitsejad. Nad nimetasid ennast hoopis “universumi kuningateks”, “nelja ilmakaare kuningateks”, “võimsateks jumalateks”. See protsess on tuntud kui *translatio imperii*.¹⁶ Valitsejate isikukultuse teke, nende ülistamine väljendus nii kirjanduses (Uus-Sumeri kuningate ülistamine hümnides) kui ka kunstis

¹³ Pärast Babüloonia vallutamist pärslaste poolt (539. aastal eKr) Pärsia kuningas Kyros II käsul valmistatud savist silinder, millel oli akkadikeelne propogandistlik tekst sellest, kuidas viimane Uus-Babüloonia kuningas Nabonid (556–539) oli hävitanud ja rüvetanud jumala Marduki templeid ning kuidas Kyros taastas Marduki kultuse ja templid Babüloonias.

¹⁴ F. H. Weissbach, *Die Keilinschriften der Achämeniden*, Vorderasiatischen Bibliothek, 3 (Leipzig: J. C. Hinrichs, 1911, unveränderter fotomechanischer Nachdruck der Originalausgabe, Leipzig, 1968), 4–5 (I. Kyros, rida 20).

¹⁵ Joan Goodnick Westenholz, “The King, the Emperor, and the Empire: Continuity and Discontinuity of Royal Representation in Text and Image”, *The Heirs of Assyria*, Proceedings of the Opening Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project Held in Tvärminne, Finland, October 8–11, 1998, Melammu Symposia, vol. I, ed. by S. Aro, R. M. Whiting (Helsinki, 2000), 99.

¹⁶ Westenholz, “The King, The Emperor, and the Empire”, 100. *Translatio imperii* tähendab antud kontekstis sargoniidide poolt loodud imperiaalse võimu ülekandmist hilisematele dünastiatele. See väljendus sargoniidide kuningavõimu ideoloogia (sh tiitlite, kuningate nimede, nende templipoliitika jne) ulatuslikus kopeerimises hilisemate valitsejate poolt. Paljud hilisemad valitsejad toonitasid, et nad on sargoniidide järeltulijad.

(nt Narām-Su'eni steel,¹⁷ kus Narām-Su'eni on kujutatud sarvedega krooniga, mida tohtisid Mesopotaamias kanda vaid jumalad).

Valitseja isiku jumalikustamine

Akkadi dünastia ajast säilinud kirjalike allikate põhjal on järeldatud, et Narām-Su'en¹⁸ (2254–2218) oli kõige esimene Mesopotaamia valitseja, kes kehtestas enda isiku jumalikustamise.¹⁹ Kuid ma oletan, et jumalikustatud võisid olla kõik sargoniidid, mitte ainult Narām-Su'en ja tema poeg Šarkališarri. Seda tõestavad nii mõnedki faktid. Näiteks on juba Sargoni ja tema poja Rīmuši ajast teada, et mõned nende alamad kandsid selliseid isikunimesid nagu *Šarrukin-ili*, mis akkadi keeles tähendab “Sargon on minu jumal”.²⁰ Ka Sargoni poja, kuningas Rīmuši (2278–2270) ajast on teada, et mõned tema alamad on kandnud näiteks nime *i-lí-Ri-mu-uš*,²¹ mis tähendab akkadi keeles “Minu jumal on Rīmuš”.

Sargoni teise poja, kuningas Man-ištūšu (2269–2255) ajast on säilinud üks tekst. See on pitsatilegend, mis kuulus Taribule, Lugal-ezeni naisele.²² Pole välistatud, et Man-ištūšu jumalikustati juba oma valitsemisajal.²³ Vähemalt võis selline katse aset leida. Seega oleks Man-ištūšu esimene teadaolev valitseja Mesopotaamias ning esimene sargoniididest, keda on kaasaegses säilinud tekstis nimetatud ametlikult jumaluse determinatiiviga *dingir*.

¹⁷ Steel on mingi reljeefiga või raidkirjadega tavaliselt neljakandiline (kuid esineb ka muid vorme) kivisammas. Steeli püstitamise märgistati tavaliselt mingit tähtsast asetleidnud sündmust. Näiteks Narām-Su'eni võidusteel oli valmistatud tema võidu puhul Zagrose mägede kandis elavate barbaarsete hõimude üle.

¹⁸ Narām-Su'eni nimi tähendas akkadi keeles “Kuu-jumala lemmik” ehk “Kuu-jumala poolt armastatu”, vt nt *Istorija Drevnego Mira, Tom 1: Rannaja Drevnost*, red. I. M. Djakonov (Moskva: Nauka, 1983), 253.

¹⁹ Postgate, “Royal Ideology and State Administration in Sumer and Akkad”, 401.

²⁰ *The Cambridge Ancient History. Vol. I: Egypt and Babylonia to 1580 B.C.*, ed. by J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock (Cambridge: Cambridge University Press, 1924), 409.

²¹ R. A. Di Vito, *Studies in Third Millennium Sumerian and Akkadian Personal Names, The Designation and Conception of the Personal God*, Studia Pohl: Series Maior. Dissertationes scientifiæ de rebus orientis antiqui, 16 (Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1993), 144.

²² I. J. Gelb, B. Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften des Dritten Jahrtausends v. Chr.*, Freiburger Altorientalische Studien, 7 (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1990), 40.

²³ RIME, 2, 83, Man-ištūšu E2.1.3.2003, read 1–4: “(jumalik) Man-ištūšu : Taribu, Lugal-ezeni naine, valmistas (seda) tema jaoks”; vt ka Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 40, S–6.

Kas seda teksti võib pidada piisavaks tõendiks valitseja jumalikustamise kohta? Miks on seni leitud vaid üksainus tekst, kus Man-ištūšut “jumalikuks” nimetatakse, ja miks tehakse seda just Taribu tekstis. On võimalik, et Man-ištūšut jumalikustas vaid Taribu koos oma mehe Lugal-ezeniga, teised ametnikud seda aga ei teinud. Aga siis tekib küsimus, mis põhjusel nii toimiti. Pakun veel ühe võimaliku variandina välja, et Man-ištūšu üritas algatada Akkadis enda jumalikustamist ning mingist hetkest alates hakkas ise enda kohta jumalikke auavaldusi kasutama. Tõenäoliselt kukkus see katse aga läbi ning ta pidi loobuma determinatiivi *dingir* kasutamisest oma nime ees.²⁴ Seega jääb Man-ištūšu jumalikustamise küsimus lahtiseks seni, kuni ei leita uusi tõendeid. Kuna väljakaevamiste korraldamine Iraagis on viimastel aastakümnetel pea võimatu ning ligipääs Bagdadi Muuseumis asuvatesse hoidlatesse puudub, jääb antud probleem nähtavasti veel pikaks ajaks lahendamata.

Väljaspool kahtlust on aga see, et Man-ištūšu pojalt Narām-Su’eni õnnestus enda jumalikustamine sisse viia, kuna Narām-Su’eni nimi esineb juba päris paljudes Akkadi ajastust pärinevates tekstides (raidkirjades, dateerimisvormelites, pitsatilegendidel jne) jumaluse determinatiiviga *dingir*.²⁵ Säilinud on ka Susast (Iraan) leitud tuntud steel, mis samuti tõestab tema jumalikustamist. Narām-Su’eni on steelil kujutatud oma sõdurite peade kohal seisvana ning kuningas on 1,5 korda suurem kui steelil kujutatud sõjamehed. Narām-Su’en laseb vaenlasi vibuga ning kannab sarvedega krooni, mida võisid Mesopotaamias kanda vaid jumalad ja jumalikustatud valitsejad. See tähtis jumalik atribuut viitab selgelt, et Narām-Su’eni peeti jumalaks juba tema eluajal.²⁶ Lisaks on säilinud üks äärmiselt huvitav akkadikeelne raidkiri vasest tehtud nn Bassetki kujul²⁷, mis jutustab sellest, kuidas Narām-Su’en valiti jumalaks ning kuidas talle ehitati Akkadi kuningriigi pealinnas Agades tempel:²⁸

²⁴ Sazonov, “Akkadi kuningate jumalikustamine”, 14.

²⁵ F. Blocher, “Wann wurde Puzur-Eštar zum Gott?”, *BABYLON: Focus Mesopotamischer Geschichte, Wiege früher Gelehrsamkeit, Mythos in der Moderne*. 2. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft 24.–26. März 1998 in Berlin, Im Auftrag des Vorstandes der Deutschen Orient-Gesellschaft, hrsg. von J. Renger, CDOG, Band 2 (Berlin: Deutsche Orient-Gesellschaft, Saarbrücken: SDV Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1999), 262.

²⁶ Winfried Orthmann, *Der alte Orient*, Propyläen Kunstgeschichte, Bd. 14 (Frankfurt a.M., 1985), illustratsioon 104.

²⁷ Bassetki on Iraagi küla, mis asub Mosulist Zaho’sse viiva tee ääres. Suurem osa Bassetki kujust on hävinud, säilinud on vaid jalad ja alumine osa kehast, kuid inskriptsioon on täiesti loetav.

²⁸ D. O. Edzard, “Das “Wort im Ekur” oder Perepetie in “Fluch über Akkade””, *Dumu-Ez-DUB-BA-A*, Studies in Honor of Åke Sjöberg, ed. by H. Behrens, D. Loding, M. T.

(1.–56.) Narām-Su'en, Akkadi võimas kuningas. Kui (kõik) neli maailmakaart tõusid koos tema vastu üles, armastuses, millega teda armastas Inanna (Ištar), võitis ta üheksas lahingus²⁹ ühe aastaga kuningaid ja vangistas need, kes astusid tema vastu välja. Selle eest, et ta raskel (ajal) kinnitas oma linna võimsuse aluse, palusid tema linna elanikud Inannalt Eannas, Enlililt Nippuris, Daganilt Tuttulis, Ninhursagilt Kešis, Enkilt Eridus, Su'enilt Uris, Utult Larsas, Nergalilt Kutas nende linna, Agade linna jumalaks, ja ehitasid Agade linna keskele talle templi.³⁰

Narām-Su'eni surmaga (u 2218) jumalikustamine ei lõpe. Tema poeg Šarkališarrī oli samuti jumalikustatud, pretendeerides isegi jumal Ninurta staatusele.³¹ Hiljem peab Šarkališarrī enda isiku jumalikustamisest meile

---

Roth, Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund, 11 (Philadelphia, 1989), 99–105 (104).

²⁹ Üheksa Narām-Su'eni vastu peetud lahingu ja ülestõusu motiiv oli hilisemates akkadi legendides eriti populaarne (II–I aastatuhandel eKr). Näiteks võib seda motiivi kohata ühes akkadi legendis “Kümnes lahing” (vt Joan Goodnick Westenholz, *Legends of the Kings of Akkade: the texts*, Mesopotamian civilizations, 7 (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1997), 258–261).

³⁰ (1.–56.) *Na-ra-am-^dEN.ZU da-núm LUGAL A-kà-dè^{ki} i-nu ki-ib-ra-tum ar-ba-um is-teg-ni-is i-KIR-ni-sú in ri-ma-ti^dINANNA tár-a-mu-sú 10 LÁ 1 KAS.ŠUDUN in MU 1 iš11-ar-ma ú LUGAL^{ri} šu-ut i-ši-<ù>-nim i-ik-mi al ši in pu-uš-qí-mi SUHUŠ. SUHUŠ URU^{ki-li}-šu u-ki-nu URU^{ki}-šu is-te4^dINANNA in É.AN-NA^{ki-im} is-te4^dEn-lil in EN.LÍL^{ki} is-te4^dDa-gan in Tu-tu-lí^{ki} is-te4^dNin-hur-sag in Kèš is-te4^dEn-ki in NUN^{ki} is-te4^dEN.ZU in ŠEŠ.AB^{ki} is-te4^dUTU in AN.UD.KIB.NUN^{ki} is-te4^dNè-er11-gal in Gú-du8-a i-lí-is URU^{ki}-šu-nu A-kà-dè^{ki} i-tár-šu-ni-is-<šu>-ma qáb-li A-kà-dè^{ki} É-sú ib-ni-ù*, transliteratsioon Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 81–82; vt ka RIME, 2, Narām-Sin E2.1.4.10, 113–114; A. H. al-Fouadi, “Bassetki Statue with an Old Akkadian Royal Inscription of Narām-Sin of Agade (B.C. 2291–2255)”, *Sumer*, 32 (1976), 70–73. Bassetki kujul asuva teksti eestikeelne tõlge on esmakordselt avaldatud artiklis Peeter Espak, Vladimir Sazonov, “Idamaise despotismi lätted. Kuningavõim muistses Sumeris ja Akkadis”, *Horisont* (2005), 5, 39; saksakeelne Bassetki teksti tõlge on kättesaadav W. Farber, “Die Vergöttlichung Narāmsins”, *Orientalia NS*, 52 (1983), 67–72.

³¹ Vt Amar Annus, *The God Ninurta in the Mythology of Ancient Mesopotamia*, State Archives of Assyria Studies, vol. XIV, The Neo-Assyrian Text Corpus Project of University of Helsinki (Institute for Asian and African Studies, University of Helsinki, 2002), 10; Ühes raidkirjas on Šarkališarrīt nimetatud Enlili pojaks – “jumalik Šarkališarrī, Enlili armsam poeg, Akkadi võimas kuningas...” – *Šar-kà-li-LUGAL^{ri} DUMU da-di-šu^dEn-lil da-núm LUGAL A-kà-dè^{ki}* (Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 114–115); vt ka RIME, 2, Šar-kali-šarrī E2.1.5.2, 188–189. Nagu sellest tekstist näha, pretendeeris siin kuningas (Šarkališarrī) Mesopotaamia ajaloos esmakordselt peajumal Enlili poja ehk siis jumal Ninurta/Ningirsu positsioonile. Hiljem muutub see nähtus populaarseks ning on üsnagi levinud Ur III ja ka Isini valitsejate ajal. Näiteks Isini I dünastia üks kuningaid Lipit-Ištar (1934–1924) nimetas ennast samuti peajumal Enlili pojaks. See on teada Lipit-Ištari hümnidest, nt: 1) *Lipit-Eštar A*, rida 2. *li-pi2-it-eš4-tar2 dumu^den-lil2-la2-me-en* (J. A. Black, G. Cunningham,

teadmata põhjustel loobuma, oletatavasti aga seetõttu, et Akkadi riik oli juba alla käimas. Kuningate jumalikustamise taastab Uus-Sumeri kuningas Šulgi (2093–2046). Šulgi ning tema järeltulijad Amar-Su'en, Šu-Su'en ja Ibbi-Su'en olid kõik jumalikustatud kuningad, mis tähendab, et Ur III dünastia ajal (2112–2004) muutub valitsejate jumalikustamine pärilikuks. Ennast ei hakka jumalikustama mitte ainult Uus-Sumeri kuningad, vaid 21. sajandist eKr on teada, et ennast hakkas nähtavasti jumalikustama ka Šulgi ja Amar-Su'eni aegne Mari linnavalitseja Puzur-Eštar. On säilinud üks Puzur-Eštari kuju, kus teda on kujutatud sarvedega krooniga nagu 200 aastat varem Narām-Su'eni.³²

Uus-Sumeri riiki peaaegu 50 aastat valitsenud Šulgi ajal algas Sumeris poliitiline ja kultuuriline renessanss, millel oli suur mõju Uus-Sumeri riigile, kajastudes ka hilisemates ephohides ning mõjutades mitmeid põlvkondi.³³ Kuningas Šulgi jumalikustamise küsimus kuulub siiski siiani sumeroloogias ühe kõige vaieldavamate hulka. Ühe levinud hüpoteesi kohaselt alustati Šulgi isiku jumalikustamist hiljemalt tema 30. valitsemisaastaks. Kuid pole välistatud, et see sündmus võis leida aset ka tunduvalt varem. Saksa üks juhtivamaid sumerolooge prof Walther Sallabergeri arvates võis Šulgi jumalikustamine toimuda hoopis varem – tema valitsemise 10. ja 20. aastate vahel.³⁴ Kahtlemata viitab sellele, et Šulgi jumalikustamine oli sisse viidud hiljemalt tema 30. valitsemisaastaks, fakt, et alates tema 31. valitsemisaastast viidi Uri linna kalendrisse sisse täiesti uus kuu. See oli Uri kalendri järgi kaheksas kuu nimetusega iti-ezen-^dŠul-gi – “Jumaliku Šulgi

J. Ebeling, E. Flückiger-Hawker, E. Robson, J. Taylor and G. Zólyomi, *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (Oxford, 1998), edaspidi lühendatud ETCSL, c. 2.5.5.1, <<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>> (10.10.2008); vt ka Jeremy Black, Graham Gunningham, Eleanor Robson, Gábor Zólyomi, *The Literature of Ancient Sumer* (Oxford University Press, 2006), 309, read 1–2; 2) *Lipit-Eštar D*, rida 39. ^dli-pi2-it-eš4-tar2 nun za-a-še3 ġal2-la dumu den-lil2-la2-ke4. (ETCSL, c. 2.5.5.4); Ühes oma pühendustekstis on Lipit-Ištar ennast nimetanud “jumal Enlili pojaks” – (read 7–8.) *ma-ru* ^den-lil; vt A. Westenholz, J. G. Westenholz, *Cuneiform Inscriptions in the Collection of the Bible Lands Museum Jerusalem. The Old Babylonian Inscriptions*, Cuneiform Monographs, 33 (Leiden-Boston: Brill, 2006), 90 (No. 3: Dedicatory Cone of Lipit-Ištar).

³² Orthmann, *Der alte Orient*, illustratsioon 104.

³³ Jacob Klein, “Šulgi of Ur; King of a Neo-Sumerian Empire”, *Civilizations of the Ancient Near East*, vol. 2, ed. Jack A. Sasson (New York: Scribner, 1995), 843.

³⁴ A. Westenholz, W. Sallaberg, *Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit*, hrsg. von P. Attinger, M. Wäfer, *Orbis Biblicus et Orientalis* 160/3, Annäherungen, 3 (Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999), 152.

nimeline kuu”.³⁵ Selge on see, et alates Šulgist³⁶ pidid Sumeri kuningad olema ka Sumeri jumalaks, kogu maailmakord oli nüüd allutatud jumalikustatud valitsejale ning sõltust temast, tema auks loodi rituaale, korraldati pidustusi, kirjutati hümn, taevast oli Šulgi-nimeline täht, kalendris oli Šulgi-nimeline kuu.³⁷ Uus-Sumeri ajal oli kuninga isikukultus saavutamata oma läge.³⁸ Samuti kasutati Šulgi nime ees jumalikustamise märki – determinatiivi *dingir* ehk ta nimi kõlas nüüd nagu *dšul-gi* ehk siis “jumalik Šulgi”. Jumaluse või jumalikustatud valitseja nime ees kasutatav sumerikeelne determinatiiv *dingir* (jumal, jumalus, jumalik) ei pruugi siiski alati tähendada ainult jumalat või jumalannat, *dingir’it* on kasutatud ka laiemas mõttes – st mitmesuguste jumalikku päritolu olendite, näiteks kasvõi deemonite nimede ees. Mesopotaamia valitsejad, kes pretendeerisid jumalikule staatusele ning kasutasid oma nime ees determinatiivi *dingir*, ei pruukinud end näha täieõiguslike jumalustena teiste suurte jumaluste kõrval, pigem võiks neid siiski pidada inimesteks, kel oli teatud jumalik vägi ja kes olid vahendajateks oma rahva ja suurte jumalate vahel.

Templeid jumalikustatud valitsejatele tavaliselt ei ehitatud, kui mõned erandid välja arvata.³⁹ Tavaliselt eraldati neile suurtes templites ruumid, kus asusid kuningate kujud, kellele toodi ohvreid. Jumalikustatud kuningate auks kirjutati ka kultuslikke hümne.⁴⁰ Tekstis (hümnis) *Šulgi A* nimetatakse Šulgit juba “kõikide maade jumalaks”. Veel üks hümn – *Šulgi B* – mainib teda kui “kõikide noorte meeste jumalat”, *Šulgi C*-s on ta kui “kõikide maade Ištaran”⁴¹, *Šulgi F* mainib teda kui “Sumeri seemnete Ištarani”,

³⁵ W. Sallaberger, *Der kultische Kalender der Ur III-Zeit*, Teil 1, Untersuchungen zur Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie, Ergänzungsbände zur Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie, Band 7/1 (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1993), 197.

³⁶ Vt Jacob Klein, *Three Šulgi Hymns: Sumerian Royal Hymns Glorifying King Šulgi of Ur*, Bar-Ilan Studies in Near Eastern Languages and Culture, Publications of the Bar-Ilan University Institute of Assyriology (Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 1981).

³⁷ Kuningas Šulgi jumalikustamise kohta vt V. Sazonov, “Kuningas Šulgi laul: mõned märkused uus-sumeri kuninga Šulgi (2093–2046) kuningavõimu ideoloogia kohta”, *Usuteaduslik Ajakiri* (ilmumas).

³⁸ V. V. Jemeljanov, *Drevni Šumer, otšerki kulturō*, Peterburgskoje Vostokovedenije (Sankt-Peterburg, 2003), 87.

³⁹ Agades, Akkadi impeeriumi pealinnas ehitati tempel Narām-Su’enile, templeid ehitati ka Amar-Su’enile. Šulgi auks ehitati isegi mitu templit, muuhulgas püstitati tema auks pühamud Lagašis, Ummas ja Drehemis, vt Daniel David Reisman, *Two Neo-Sumerian Royal Hymns* (Ph.D. diss., University of Pennsylvania, 1970), 23.

⁴⁰ *Istorija Drevnego Mira*, I, 281–282.

⁴¹ Sataran ehk Ištaran oli oletatavasti Elami päritolu jumal, algselt Deri linna kaitsejumal. Ištaran esines juba Fara tekstides vähemalt alates 26. sajandist eKr ja ka Mesalimi raidkirjas 27.–26. sajandil eKr, kus ta on jumalik kohtunik Umma ja Lagaši vahe-

Šulgi G nimetab Šulgit “kogu maa kaitsejumalaks”.⁴² Ühes kirjas kirjutab Šulgi kantsler Irmu: “Mu kuningas, su sõna on (taevajumala) Ani sõna, mida ei saa muuta, saatuse otsus, mida sa kohtad, on antud sinu kätte nagu jumalale.”⁴³

Amar-Su'en (2046–2038), kelle nimi tähendab sumeri keeles “kuujumal Su'eni vasikas”,⁴⁴ oli jumalikustatud ning tema nime ees seisis märk *dingir*. Oma valitsemise kuuendal aastal viis ta kalendrisse sisse uue kuu nimetusega “Amar-Su'eni pidustus”. Samal ajal ehitati talle Ummas tempel ning alustati tema auks ohverdamisega kuu pidustuste ajal. Veel üks Amar-Su'eni tempel asus Girsus, samuti muutis Amar-Su'en kuningate tituluuri ning hakkas tiitli *nita kala-ga*⁴⁵ – “võimas mees” – asemel kasutama tiitlit *lugal kala-ga* – “võimas kuningas”,⁴⁶ mida kasutasid ka Akkadi kuningad, kes nimetasid ennast *šarrum dannum*.⁴⁷

Ka II aastatuhandel eKr leidis terve rida jumalikustatud kuningaid, aga kuna käesoleva artikli raames pole võimalik neid kõiki käsitleda, nimetan siinkohal vaid mainekamaid. Jumalikule staatusele pretendeerisid järgmised Mesopotaamia valitsejad: kuningad Išbi-Erra (2017–1985), Šuilišu (1984–1975) Iddin-Dagan (1974–1954), Išme-Dagan (1953–1935), Lipit-Ištar (1934–1924), Ur-Ninurta (1923–1896); seejärel ka mõningad Larsa kuningad nagu Rim-Sîn I (1822–1763); Kassiidi kuningad⁴⁸. Kesk-Assüüria kuningatest pretendeeris jumaliku staatusele oletatavasti vähemalt üks – Tukulti-Ninurta

---

lises konfliktis. Gudea ajal oli kohtunik sarnane jumal Ningirusuga, Vana-Babüloonia ajal oli ta juba jumalik arst.

⁴² Claus Wilcke, “Zum Königtum in Ur III-Zeit”, *La palais et la royauté (Archéologie et Civilisation)*, ed. by P. Garelli (Paris: P. Geuthner, 1974), 179; vt J. Klein, “The Coronation and Consecration of Šulgi in the Ekur (Šulgi G)”, *Ah, Assyria... Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography presented to Hayim Tadmor*, ed. by M. Cogan, I. Eph'al, Scripta Hierosolymitana, vol. XXXIII (Jerusalem: The Hebrew University, 1991), 292–313.

⁴³ Wilcke, “Zum Königtum”, 179.

⁴⁴ Westenholz, Sallaberger, *Mesopotamien*, 163.

⁴⁵ Sumerikeelne tiitel *nita kalaga* võeti akkadikeelses versioonis (*dannum* ‘võimas’) esmakordselt kasutusele Narām-Su'eni poolt (Hallo, *Early Mesopotamian Royal Titles*, 65).

⁴⁶ Westenholz, Sallaberger, *Mesopotamien*, 164–166; W. W. Hallo kirjutab, et seda tiitlit kasutati enne jumaliku Gilgameši kohta ning esimese kuningana võttis selle kasutusele Amar-Su'en (Hallo, *Early Mesopotamian Royal Titles*, 89).

⁴⁷ Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 44, 46, 47, 97, 109.

⁴⁸ Iraani aladelt tulnud kassiidid olid mägilased, kes II aastatuhande alguses tungisid Mesopotaamia aladele ning pärast Babüloni linna vallutamist hetitiide poolt 1595. aastal eKr ja Babüloni I dünastia (1894–1595) kukutamist, sattus Babüloonia ligikaudu 400 aastaks kassiitide võimu alla (16.–12. sajandil eKr).

I (1242–1206).⁴⁹ Pole välistatud, et juba Tukultī-Ninūrta I isa, kuningas Salmanassar⁵⁰ I (1273–1243) võis pretendeerida jumalikustamisele. On säilinud terve hulk Salmanassar I tekste, kus ta esineb kui ^{md}šul-ma-nu-SAG – “jumalik Salmanassar”.⁵¹ Tukultī-Ninūrta I⁵² esineb ühes oma inskriptsioonis kui ^dGIŠ.tukulti-^dnin-urta ehk siis “jumalik Tukultī-Ninūrta I”.⁵³ Teises tekstis on [^d] L-GISKIM L-MAŠ MAN ŠĀR A SILIM-nu-MAŠ – “jumalik Tukultī-Ninūrta I, jumaliku (?) Salmanassari poeg”.⁵⁴ Tukultī-Ninūrta I nimetas oma inskriptsioonides end lisaks ka “kõikide inimeste päikesejumalaks” – *dšamšu kiššat nišē* (*dšamšu KIŠ UN MEŠ*).⁵⁵

Sargoniidide tiitlid

NELJA ILMAKAARE KUNINGAS. Omamoodi teedrajavaks saavad ka Akkadi kuningate tiitlid ning need on kasutusel alates Akkadi ajast 24.–23. sajandist kuni vähemalt sassaniidideni, st 7. sajandini pKr.

⁴⁹ Tukultī-Ninurta I kohta vt E. F. Weidner, “Studien zur Zeitgeschichte Tukultī-Ninurtas I”, *Archiv für Orientforschung*, 13 (Berlin, 1939–1941), 109–124; H. Otten, *Korrespondenz mit Tukultī-Ninurta I. aus Boğazköy*, *Archiv für Orientforschung*, Beiheft, 12 (1959), 64–75; W. Mayer, “Der Babylonische Feldzug Tukultī-Ninurtas I. von Assyrien”, *Studi epigrafici e linguistici sul Vicino Oriente antico*, 5 (1988), 143–161; H. Klengel, “Tukultī-Ninurta I, König von Assyrien”, *Das Altertum*, 7 (1961), 67–77.

⁵⁰ Akkadi keeles ja kiilkirjas kirjutati Salmanassari nime *šul-ma-nu-a-ša-ri-id* või ^d*šul-ma-nu-a-ša-ri-id*. Siiski on Salmanassari jumalikustamine hüpoteetiline ja tõestamatu ainuüksi seepärast, et ta nime ees seisab determinatiiv *dingir*. Kuna nimi Salmanassar on teofoorne, st sisaldab jumala nime, ning Šulmanu oli üks jumalus, võib *dingir* kuuluda ka Šulmanule ehk siis ^dŠulmanu. Kuningas Salmanassar I kohta vt S. Heinhold-Kramer (Mödling), “Zu Salmanassars I. Eroberungen im Hurritergebiet”, *Archiv für Orientforschung*, 35 (1988) [1990], 79–104.

⁵¹ Vt nt Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods*, vol. 1 (Toronto-Buffalo-London, 1987, reprinted 2002), edaspidi lühendatud RIMA, 1, Shalmaneser I A.o.77.36, rida 1, 222.

⁵² Nimi Tukultī-Ninurta tähendab akkadi keeles “Minu abi on (jumal) Ninurta”.

⁵³ RIMA, 1, Tukultī-Ninurta I A.o.78.19, rida 1, 267.

⁵⁴ RIMA, 1, Tukultī-Ninurta I A.o.78.28, rida 1, 280.

⁵⁵ E. Weidner, *Die Inschriften Tukultī-Ninurtas I. und seiner Nachfolger*, *Archiv für Orientforschung*, Beiheft 12 (Osnabrück: Biblio Verlag, 1970), 5, rida 3, 11; vt ka RIMA, 1., Tukultī-Ninurta I A.o.78.5, rida 3, 244: *dšam-šu KIŠ UN.MEŠ MAN dan-nu* – “Kõikide inimeste päikesejumal, võimas kuningas”. Assüüria kuningatiitlite uurija B. Cifola kirjutab: “Pärast Babüloni sõjakäiku koostatud inskriptsioonid tähistavad järjekordset murdepunkti, erinedes varasematest tiitlite uue järjekorra poolest: *šar kibrāt arba’i* tõuseb kolmandale positsioonile ning seda võimendab tiitel *šamšu kiššat nišē*, “kõigi inimeste (päikese)jumal” (B. Cifola, *Analysis of Variants in the Assyrian Royal Titulary from the Origins to Tiglath-Pileser III*, *Instituto Universitario Orientale, Dipartimento di studi asiatici, Series Minor*, XLVII (Napoli, 1995), 41).

Järgnevalt peatun mõningatel Akkadi kuningate arhetüüpilisteks kujunenud tiitlitel. Kuigi tiitleid oli mitmeid, mainin neist vaid kahte: *šar kiššatim* – “universumi kuningas” – ja *šar kibrātīm arba'im* – “nelja ilmakaare valitseja”. Esimese leiutas Sargon I, teise aga Narām-Su'en.

Juba Guti valitsejad, barbaarsete guti hõimude pealikud, kes tungisid Mesopotaamiasse u 2200 eKr ning vallutasid Akkadi riigi lõplikult u 2154 eKr, võtsid kasutusele Akkadi kuningate tiitlid ning hakkasid koostama isegi inskripsioone akkadi keeles Akkadi kuningate poolt loodud formularis. Esimene teadaolev ajalooline gutilaste pealik Enridavazir võttis oma raidkirjas Sipparis kasutusele Akkadi kuningar Narām-Su'eni tiitli “nelja ilmakaare valitseja”.⁵⁶ Võib oletada, et seesama Enridavazir võitiski lahingus Narām-Su'eni. On ju teada, et Narām-Su'en langes lahingus gutilastega.⁵⁷

“Poeemis Utuhengalist”⁵⁸, mis on ülimalt propagandistlik teos ning ülistab Uruki kuningat Utuhengalit, kes võitis gutilaste viimast kuningat Tirikani,⁵⁹ esineb Utuhengal tiitliga “nelja ilmakaare kuningas”, kuid see tiitel pole akkadi, vaid hoopis sumeri keeles.⁶⁰

Akkadi tiitlite traditsioon jätkub ka Ur III ajal (2112–2004) ning Isin-Larsa ajastul (2004–1762). Šulgi (2093–2046), Ur III dünastia võimsam kuningas, lasi valmistada akkadikeelseid raidkirju, mis olid nii oma vormilt kui ka sisult peaaegu identsed Akkadi kuningate raidkirjadega. Tsiteerin fragmendi ühest raidkirjast: *Ur 1 (Šulgi 3)*: “Šulgi, võimas, Uri kuningas ja nelja ilmakaare kuningas.”⁶¹ Sama formuleering esineb ka teistes Šulgi tekstides nagu *Ur 2 (Šulgi 4)*,⁶² *Ur 3 (Šulgi 14)*,⁶³ *Ur 4 (Šulgi 36)*.⁶⁴ Isini I dünastia rajaja, usurpaator-valitseja Išbi-Erra (2017–1985) keeldus allumast viimasele Uus-Sumeri kuningale Ibbi-Su'enile (2030–2004) ja kuulutas ennast “Sumeri ja Akkadi kuningaks” ning lisaks veel “nelja ilmakaare valitsejaks”, kuigi Uris valitses sel ajal ikka veel Ibbi-Su'en.⁶⁵ Samad tiitlid

⁵⁶ *Istoriija Drevnego Mira*, I, 255.

⁵⁷ Samas, I, 239.

⁵⁸ Jemeljanov, *Drevni Šumer*, 310.

⁵⁹ *Istoriija Drevnego Mira*, I, 247.

⁶⁰ (10–11): “Utuhengal, võimas mees, Uruki kuningas, nelja ilmakaare kuningas, kuningas, kelle käske ei saa tühistada.”²¹ ETCSL, c 2.1.6; Jemeljanov, *Drevni Šumer*, 310; Sumeripärase tiitli *lugal an-ub-da 4(ZA)-ba* ehk siis “nelja ilmakaare valitseja” kasutamist Sumeris ja Akkadis vaata Hallo, *Early Mesopotamian Royal Titles*, 49–56.

⁶¹ *Šul-gi da-núm LUGAL ŠEŠ.AB^{ki} ù LUGAL ki-ib-ra-tim ar-ba-im* (Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 339).

⁶² Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 339–340.

⁶³ Samas, 340.

⁶⁴ Samas, 341.

⁶⁵ *Istoriija Drevnego Mira*, I, 287–288.

esinevad ka väljaspool Sumerit ja Akkadit, näiteks Mari linnas ja isegi Elamis, mis asus tänapäeva Lõuna-Iraani aladel. Näiteks Elami valitseja Puzur-Inšušinak esineb oma akkadikeelses tekstis kui “Avani võimas kuningas”.⁶⁶ Oma teises akkadikeelses tekstis *Elam 4* esineb Puzur-Inšušinak kui “Susa vürst, Elami maa asehaldur”.⁶⁷ Elam oli tsivilisatsioon, mis tekkis Lõuna-Iraani aladel iseseisvana, sõltumatult Sumerist. Elamis oli olemas oma keel kirjasüsteem. Akkadi impeeriumi mõjud olid aga tugevad ning mitmel korral vallutasid Akkadi ja Ur III kuningad Elami. Seetõttu võtsidki Elami kuningad kasutusele sumeri-akkadi kiilkirja, hakkasid koostama kuninglikke raidkirju akkadi keeles ning kasutama Akkadi ja Sumeri valitsejate tiitleid.

Tiitel “nelja ilmakaare kuningas”, mida kasutasid Uus-Sumeri, ja hiljem II aastatuhandel Babüloonia kuningad, muutus Assüürias populaarseks alles 1000 aastat hiljem pärast Akkadi kuningate valitsemisega. Alles Tukulti-Ninūrta I taastas selle tiitli.⁶⁸ Ning alates tema valitsemisajast kasutasid seda tiitlit mitmed Assüüria kuningad kuni Assüüria impeeriumi kokkuvarisemiseni 612. aastal eKr.

Niisiis kasutasid Guti, Elami, Uus-Sumeri, Babüloonia, Assüüria ja teiste piirkondade valitsejad (näiteks Süürias) Akkadi kuningate poolt loodud tiitleid ning koostasid vanaakkadi keeles kuninglikke inskripsioone.

UNIVERSUMI KUNINGAS. Muistne *šar kiššatim* (sumeri keeles lugal kiš) – oli esialgselt varadünastilise Sumeri päritolu tiitel. *Lugal kiš*-i kasutas esmakordselt En-Mebaragesi, Kiši linnriigi kuningas, kes valitses seal 28.–27. sajandil.⁶⁹ Hiljem, Sargon I ajal 24. sajandi II poolel saab see tiitel uue tähenduse – “universumi kuningas” – ja kõlab akkadi keeles kui *šar kiššati(m)*.⁷⁰

⁶⁶ *d[a]-núm [L]UGAL A-Γwa-an*^{ki} (Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 333).

⁶⁷ *ÉNSI 𒂗MÚŠ𒂗.EREN*^{ki} 𒂗GÍR𒂗.NÍTA *ma-ti* NIM^k (Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 328).

⁶⁸ RIMA, 1, Tukulti-Ninurta A.o.78.7, rida 1, 248: [*tukulti-ninurta šar kiššati šarru dannu šar māt aššur šar šarrāni bēl bēli*] 𒂗MAN𒂗 *kib-rat 4*] – “[Tukulti-Ninurta, universumi kuningas, võimas kuningas, Assüüria kuningas, kuningate kuningas, isandate isand], nelja maailmakaare kuningas”.

⁶⁹ *Istotšnikovedenije istori Drevnego Vostoka*, red. V. I. Kuzištšin (Moksva: Vöššaja škola, 1984), 66; Steible Behrens, *Die altsumerische Bau- und Weihinschriften*, 213–214.

⁷⁰ I. M. Djakonov, *Obštšestvennoi i gosudarstvennoi stroi drevnego Dvuretšja*, 222; Postgate, “Royal Ideology and State Administration in Sumer and Akkad”, 401; Stadnikov, *Vana-Egiptuse kultuurilugu*, 132.

Tiitel “universumi kuningas” muutub Lähis-Idas ülipopulaarseks ning jääb püsima mitmeteks sajanditeks. Seda kasutavad Akkadi kuningad Sargon I, Rīmuš, Man-ištušu, seejärel näiteks Hammurapi (1792–1750) ja tema poeg Samsuiluna.⁷¹ Nii nimetavad ennast ka mitmed Vana-, Kesks- ja Uus-Assüüria kuningad. Näiteks Šamši-Adad I (1813–1781)⁷² või näiteks Tukulti-Ninūrta I, Kesks-Assüüria suurriigi võimas kuningas, kes nimetab oma raidkirjas ennast “Tukulti-Ninūrta, maailma kuningas, võimas kuningas, Assüüria maa kuningas, Aššuri lemmik, Aššuri linnavalitseja, Ani ja Enlili poolt armastatud”.⁷³ Ka tollal Babüloonia valitsenud kassiidid kasutasid tiitlit *lugal kiš*, näiteks kuningas Kurigalzu.⁷⁴ Hetiidi kuningad võtavad tiitli *lugal kiš* kasutusele suhteliselt hilja, “universumi kuningaks” nimetab ennast alles Tuthalija IV (1250–1220). Tuthalija IV ajast on säilinud savist bulla, millel on selgelt loetav Tuthalija IV pitsati jäljend, kus valitsejat on nimetatud “Minu Päikeseks” ja “universumi kuningaks”.⁷⁵

Käesolev tiitel esineb isegi Pärsia Ahhemeniidide juures, näiteks Pärsia kuningas Kyros (558–530) nimetab end oma tuntud uusbabüloonia keelsel savisilindril: “Mina olen Kuraš (Kyros), universumi kuningas, suurkuningas, võimas kuningas, Babüloonia kuningas, Sumeri ja Akkadi kuningas, nelja ilmakaare kuningas.”⁷⁶

⁷¹ R. Pientka, *Die spätaltbabylonische Zeit (Abiešuh bis Samsuditana) – Quellen, Jahresdaten, Geschichte*, Imgula, 2 (Münster, 1998), 10.

⁷² Albert Kirk Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1972), vol. I, 235.

⁷³ [tu]kúl-ti-^dnin-urta šar₄ kí[ššati] [ša]rru dan-nu šar₄ mât ^da-šur ni-šit aš-š[ur] iššak ^da-šur ri^jâu ma-^{adu} mi-gir ^da-ni[m] ù ^denlil (Weidner, *Die Inschriften Tukulti-Ninurtas*, 11).

⁷⁴ P. Stein, *Die mittel- und neubabylonischen Königsinschriften bis zum Ende der Assyrerherrschaft, Grammatische Untersuchungen*, Jenaer Beiträge zum Vorderen Orient, 3 (Wiesbaden: Harrassowitz, 2000), KA 14, 135.

⁷⁵ ^{NI}A KIŠIB ^dUTU-ši

^mTu-ut-ha-li-ia

[L]UGAL.GAL-B[I]

LUGAL KIŠ-ŠA-TI

“Minu Päikesese (Majesteedi), Tuthalija, suurkuninga, universumi kuninga pitsat.” (W. Fauth, “Sonnengottheit (^dUTU) und “Königliche Sonne” (^dUTU-ši) bei den Hethitern”, *Festschrift für Claude F. A. Schaeffer zum 80. Geburtstag am 6. März 1979*, hrsg. von K. Berghof, M. Dietrich, O. Loretz, Ugarit-Forschungen: Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas, 11 (Neukirchen Vluyn: Verlag Butzon & Bercker Kevelaer, 1979), 227).

⁷⁶ a-na-ku ¹Ku-raš šar kiš-šat šarru rabu šarru dan-nu šar babiliz šar mat šú-me-ri ù ak-ka-di-i šar kib-ra-a-ti ir-bi-tim (Weissbach, *Die Keilinschriften der Achämeniden*, 5, rida 20).

ÜLEMISE JA ALUMISE MERE KUNINGAS. Kasutusel oli veel üks huvitav tiitel, *šar tâmti elîti u šupalîti* – “Ülemise ja Alumise Mere kuningas”. See tähendas sisuliselt terve Mesopotaamia hegemooni, mis oligi tolle aja inimeste ettekujutuses oikumeen. Esmakordselt esines see tiitel vahetult enne Akkadi suurriigi rajamist hilise varadünastilise kuninga Lugalzagesi titulatuuris.⁷⁷ Hiljem võttis selle tiitli kasutusele Sargon I,⁷⁸ kes purustas Lugalzagesi sõjas ning vallutas Sumeri. Samuti esines see tiitel ka 22. sajandil eKr Lagaši riigis valitsenud Gudeal.⁷⁹ Esimene valitseja Assüüria kuningate seas, kes seda universalistlikku tiitlit kasutas, oli muidugi Tukulti-Ninūrta I.⁸⁰ Antud tiitel “Ülemise ja Alumise Mere kuningas” oli kasutusel nii Sumeris, Akkadis kui ka Assüürias.

Sargon I ja Narām-Su’eni nimed ja tiitlid kui arhetüüp

Sargon I ja Narām-Su’eni nimed olid populaarsed hiljemgi, näiteks Assüüria valitsejate seas kuni I eelkristliku aastatuhandeni. Näiteks Vana-Assüüria ajastust on teada Aššuri linna valitseja nimega Sargon (19. sajand). Analoogselt Sargoniididele üritas ka Vana-Assüüria Sargon I ennast jumalikustada.⁸¹ On teada, et üks Aššuri valitsejatest kandis nime Narām-Su’en. Ta valitses Aššuris 19. sajandil. Ka hilisemal ajal oli Mesopotaamia valitsejate seas kasutusel Sargoni nimi. Näiteks imiteeris võimas Uus-Assüüria kuningas Sargon II (721–705) paljudes aspektides sargoniidide tiitleid.⁸²

Kui võrrelda Akkadi Sargon I ja Narām-Su’eni tiitleid kas või Kesk-Assüüria või isegi hilisemate Uus-Assüüria tiitlilega, siis hämmastab, et nad on paljuski lausa identsed. Muidugi leiutasid Kesk- ja Uus-Assüüria valitsejad palju uusi tiitleid ning võtsid üle tiitleid ka näiteks teistelt valit-

⁷⁷ Vt Maeda, ““King of the Four Regions” in the Dynasty of Akkade”, 75 (Lugalzagesi, *BE* 1, 87, II 4–11): a-ab-ba-sig-ta!-ta idigna buranunna-bi a-ab-ba-igi-nim-ma-šè gir-bi si e-na-sá – “Teed aeti sirgeks, mööda Tigriise ja Eufrati kaldaid alumisest merest ülemise mereni”.

⁷⁸ Vt RIME, 2, Sargon E2.1.1.1, read 73–78.) [*ti-a-am-tám*] [*a-lî-tám*] [*û*] [*ša-pil-tám* ^{L₁}en-lîl i-di-nu-šum6 – “Jumal Enlil andis talle [Ülemise Mere ja] [Alumise (Mere)]”.

⁷⁹ Gudea kohta vt Maeda, “King of the Four Regions”, 74 (Gudea St. B, V 23–27).

⁸⁰ RIMA, 1, Tukulti-Ninūrta I. A.o.78.5, read 5–6, 244.

⁸¹ RIMA, 1, Sargon I A.o.35.1, 46: 1.) ^dLUGAL-GIN 2.) ^ÉNSI 3.) ^da-šûr 4.) DUMU i-kunum 5.) ^ÉNSI 6.) ^da-šûr – Jumalik Sargon, jumala Aššuri asehaldur, Ikunumi, jumala Aššuri asehalduri poeg.

⁸² D. G. Lyon, *Keilschrifttexte Sargon's Königs von Assyrien (722–705 v.Chr.)* (Leipzig: J. C. Hinrichs, 1883, unveränderter fotomechanischer Nachdruck der Originalausgabe, Leipzig, 1997), 30, rida 1; D. O. Edzard, *Geschichte Mesopotamiens, Von den Sumerern bis zu Alexander dem Großen* (München: Verlag C. H. Beck, 2004), 78.

sejatelt – näiteks I Babüloni dünastia ja kassiitide valitsejatelt. Näiteks, kui akkadi Sargon I nimetas ennast *šar kiššatim* (lugal kiš) – “universumi kuningas”,⁸³ siis Uus-Assüüria Sargon II tiitel kõlas *šarru rabû šarru dannu šar kiššati* – “suurkuningas, võimas kuningas, universumi kuningas” – ning ta kasutas ka kuningas Narām-Su’eni tiitlit *šar kibrāt arba’ê*⁸⁴ – “nelja ilma-kaare kuningas”.⁸⁵ Kuigi Sargon II kasutas ka tiitleid, mida Akkadi kuningad veel ei kasutanud, võib siiski järeldada, et tähtsamad tiitlid (eriti universalistlikud), nagu “võimas kuningas”, “universumi kuningas” ja “nelja ilmakaare kuningas”, on siiski pärit Akkadi dünastia kuningatelt.

Kuningas Šarkališarri nimi kui kuninglik tiitel

Akkadi kuninga Šarkališarri (Narām-Su’eni poeg) nimi tähendas “kõikide kuningate kuningat”, (teist Narām-Su’eni poega nimetati näiteks Binkališarri – “kõikide kuningate poeg”), mis muutus hilisemate valitsejate jaoks hoopis tiitliks. See tiitel oli kasutusel tuhandeid aastaid. Kesk-Assüüria ajast alates esines tiitel *šar šarrāni* – “kuningate kuningas” kui tähtis universalistlik kuninglik tiitel Assüüria kuningate titulatuuris. Esmakordselt kasutas Assüürias seda Tukulti-Ninūrta I.⁸⁶ Nii Assüürias kui ka Babüloonias ja koguni Pärsias oli tiitel “kuningate kuningas” väga populaarne. Juba kuningas Ariaramnes nimetas ennast oma raidkirjas “kuningate kuningaks”.⁸⁷

Ahhemeniidide dünastiast pärit Pärsia kuningas Darius I (522–486) mainis oma tuntud Behistuni raidkirjas enda kohta tiitleid, mis on suuremas osas Mesopotaamia päritolu, sh leidub ka sargoniidide tiitleid. Muuhulgas nimetas ta ennast “suureks kuningas” (*xšāyaøiya vazraka*) ning “kuningate kuningaks” (akkadi keeles *šar šarrī*, vanapärsia keeles *xšāyaøiya xšāyaøiyānām*, elami keeles *sunkuk sunkukipinna*).

Tsiteerin Darius I Behistuni raidkirja algust (tõlge akkadikeelsetest ja vanapärsiakeelsetest versioonidest):

1. Mina olen Darajavauš, suurkuningas, kuningate kuningas, kuningas Pärsias, maade kuningas, Hystaspese poeg, Arsamese poeg, Ahhemeniid. 2. {järgmisel viisil} räägib Darajavauš, kuningas: Mu isa (on) Hys-

⁸³ Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 64.

⁸⁴ Lyon, *Keilschrifttexte Sargon's*, 30, rida. 2.

⁸⁵ Vt nt Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 81, 89, 96, 97 jne.

⁸⁶ Vt RIMA, 1, Tukulti-Ninurta A.o.78.24, rida 7, 275; Tukulti-Ninurta A.o.78.39, rida 3, 289; Tukulti-Ninurta A.o.78.3, rida 3, 241.

⁸⁷ Vt Avesta – Zoroastrian archive, Old Persian Texts, Ariaramnes, Hamadan (AmH), <<http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>> (10.10.2008).

taspes, Hystaspese isa (oli) Arsames, Arsamese isa (oli) Arijaramnes, Arijaramnese isa (oli) Teispes, Teispese isa (oli) Ahhemenes. 3. Seetõttu meid nimetataksegi Ahhemeniidideks. Vanadest aegadest alates oleme me aadlikud, aegade algusest on meie suguvõsa kuninglik. 4. Räägib Darajavauš, kuningas: 8 minu soost olid [...] kuningad, mina olen üheksas. 9 meist oli järgemööda kuningateks. 5. Räägib Darajavauš, kuningas: Ahuramazda soovil olen ma kuningas. Ahuramazda andis mulle kuningavõimu (kuninglikkuse). 6. (Järgmisel viisil) räägib Darajavauš, kuningas: Need (järgmised?) maad mulle jäid, Ahuramazda tahtel olen ma saanud nende kuningaks: Pärsia, Elam, Babüloonia, Assüüria, Arabia, Egiptus, {mere maad}, Sardes (Lüüdia), Ioonia, Meedea, Armeenia, Kappadokia, Partia, Drangiana, Areia, Horesm, Baktria, Sogdiana, Gandara, Saka⁸⁸, Sattagüdia, Arahosia, Maka: kokku 23 maad (provintsi).⁸⁹

Isegi Partia ja seejärel sassaniidide dünastia valitsejad (224–651) kasutasid aktiivselt tiitlit *šāhān šāh Ērān ud-Anēran*, mis keskpärsia keeles tähendas “Iraani ja mitte-Iraani kuningate kuningas”.⁹⁰ Juba 226. aastal pKr kroonitakse sassaniidide impeeriumi rajaja Ardašir I Ktesiphonias tiitliga “kuningate kuningas”. See tiitel oli Iraanis kasutusel veel lähiminevikus (kuni jaanuarini 1979, mil kukutati viimane Pehlevi dünastia valitseja) ja see kõlas *Šah-inšah* või *šāhān šāh*.

Vanapärsiakeelne tiitel *xšāyaθiya vazraka* – “suurkuningas” – on nähtavasti Mesopotaamia päritolu, kuna see esineb Akkadis juba III aastatuhandel kui *šarru rabû* (suurkuningas); II aastatuhandel ka hetidi kuningate puhul, kes kasutasid sumerikeelset tiitlit LUGAL GAL (suurkuningas).

⁸⁸ Sküütia.

⁸⁹ Weissbach, *Die Keilinschriften der Achämeniden*, 8–13 (II. Darius I. Hystaspis a) Inschriften von Bīsītūn, §§1–6); vt samuti venekeelset tõlget *Lietaratura Drvenego Vostoka, Tekstō*, autorõ-sostoviteli J. M. Alihanova, V. B. Nikitina, L. E. Pomerantseva (Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1984), 41; *Hrestomatija po istori Drevnego Vostoka*, M. A. Korostovtsev, I. S. Katsnelson, V. I. Kuzištšin (Moskva: Vöššaja škola, 1980), 2. tšast, 24; T. Hudson-Williams, *A Short Grammar of Old Persian, with a reader, accompanied by a word-for-word translation, notes, and vocabulary* (Cardiff: The University of Wales Press Board, 1963), 31–32; Ronald G. Kent, *Old Persian, Grammar, Texts, Lexicon, Second Edition, Revised*, ed. by James B. Pritchard, American Oriental Series, vol. 33 (New Haven, Connecticut: American Oriental Society, 1953), 116–117, 118; vt ka *Avesta – Zoroastrian archive, Old Persian Texts, Darius, Behistun, Column 1*, <<http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>> (10.10.2008).

⁹⁰ P. Huyse, “Die sasanidische Königstitulatur: Eine Gegenüberstellung der Quellen”, *Ērān ud-Anēran, Studien zu den Beziehungen zwischen dem Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt*, Beiträge des Internationalen Colloquiums in Eutin, 8.–9. Juni 2000, unter Mitarbeit von Carsten Binder, hrsg. von Joseph Wiesehöfer und Philip Huyse, Orient et Occidens: Studien zu antiken Kulturkontakten und ihrem Nachleben, Bd. 13 (Franz Steiner Verlag, 2006), 182, 183, 184 jne.

Hetiidi kuningas Telepinu (1525–1500) kasutab oma *Telepinu seadluses* enda kohta tituluuri *ta-ba-ar-na* ^m*Te-le-pi-nu* LUGAL.GAL – “tabarna Telepinu, suurkuningas”.⁹¹

Veelgi hiljem kasutasid samu tiitleid Vana-Pärsia kuningad ning isegi Makedoonia päritolu seleukiidid (3.–2. sajandil eKr), näiteks nimetab seleukiidide üks tuntumaid valitsejaid Antiohos I Soter (281–261) oma akkadikeelses raidkirjas (Antiohos I Soteri savisilindri inskripsioon) ennast järgnevalt:

COL. I. 1. Antiohos, suurkuningas, 2. võimas kuningas, universumi kuningas, Babüloni kuningas, maade kuningas, 3. Esagila ja Ezida kaunistaja, 4-5. Seleukose,⁹² makedoonlaste (ja) Babüloni kuninga esmasündinud poeg, 6. (olen) ma.⁹³

Kõik need ülalmainitud tiitlid on Mesopotaamia päritolu ning kõik peale “Babüloni kuninga”⁹⁴ on kasutusele võetud just Akkadi ajal, v.a muidugi “makedoonlaste kuningas”, mis on pärit Makedoonia valitsejalt.

Kokkuvõte

Akkadi kuningate (sargoniidide) tähtsus kogu inimkonna poliitilises ajaloos, eriti valitsejavõimu ideoloogia väljakujunemisel, on väga suur, kuigi senini on sellele probleemile kahjuks vähe tähelepanu pööratud. Nagu näha, on arhetüüpideks saanud nende poolt loodud esimene imperiaalne süsteem, universumi valitseja kontseptsiooni idee ja auahne tituluur – “jumalik ...”, “nelja ilmakaare valitseja”, “universumi kuningas”, “võimas kuningas” jne. Eriti populaarseks muutusid Akkadi kuningate poolt leiutatud universalistlikud ja pantokraatlikud tiitlid ja epiteedid nagu *šar kibrātim arba'im* – “nelja maailmakaare kuningas” või *šar kiššatim* – “universumi kuningas”. Neid universalistlikke sargoniidide tiitleid ja muidugi ka teisi nagu näiteks “võimas kuningas” (*šarru dannu*) armastasid kasutada guti, uus-sumeri, Isini, Larsa, Assüüria, Babüloonia, hetiidi ja Pärsia kuningad.

⁹¹ I. Hoffmann, *Erlaß Telepinus* (Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag, 1984), 12–13, rida 1.

⁹² Mainitu on muidugi Seleukos I (312–281), seleukiidide dünastia rajaja, üks Aleksander Suure väejuhtidest.

⁹³ Weissbach, *Die Keilinschriften der Achämeniden*, 132 (Tonzyylinder-Inschrift des Antiochos I. Soter, read 1–6).

⁹⁴ Tiitel “Babüloni kuningas” on pärit I Babüloni dünastiast (19.–16. sajand eKr). Kõige tuntum selle dünastia esindaja oli Hammurapi (1792–1750).

Sargoniidide poolt sisse viidud uus religioonipoliitika, mis oli uue tsentraliseeritud ja despootliku poliitilise kursi väljendus, muutus hilisemate Mesopotaamia valitsejate jaoks eeskujuks. Ka valitseja isiku jumalikustamine ning teised kuningliku ideoloogiaga seotud elemendid saavad hiljem normiks ning seda mitte ainult Mesopotaamias, vaid ka Süürias, Anatooolias ja Iraanis. See väljendus paljudes aspektides. Mõned hilisemad Assüüria valitsejad lausa imiteerisid Sargon I ja Narām-Su'eni nimevorme. Ühe akkadi kuninga – Šarkališarrī – nimi saab isegi tiitliks “kuningate kuningas”, mida kasutati näiteks Iraanis mõnevõrra modifitseeritud kujul veel hiljaaegu.⁹⁵ Akkadi kuningate ideoloogia mõjutusi võib märgata ka Rooma keisririigi, Bütsantsi, Araabia kalifaadi ja Ottomani impeeriumi imperiaalsetes süsteemides.

ABSTRACT: *Akkadian kingship as archetype in history*

This article studies the kingship of the Akkadian rulers Sargon I (2334–2279 BC), Narām-Su'en (2254–2218 BC) and Šarkališarrī (2217–2193 BC) as archetype in history. The role of Sargonide Dynasty (2334–2154 BC) is highly important for the development of royal ideology and the early despotic state system in the ancient Near East. The Akkadian Empire (2334–2154 BC), which was established by the first kings of Akkadian dynasty such as Sargon I, Rimuš (2278–2270 BC), Man-ištušu (2269–2255 BC) and Narām-Su'en, became a prototype for later imperial state systems and rulers from the post-Akkadian times (Gutian and Neo-Sumerian periods, 22–21 centuries BC) until the fall of the Sassanide Empire (651 AD). To some extent, the Roman Empire, Byzantine state, Arabian Khalifat, and Ottoman Empire also were influenced indirectly from the developments during the Akkadian Empire. Sargon I, the founder of the Sargonide Dynasty (2334–2154 BC) and the famous creator of the first strong centralized kingdom in Mesopotamia, might have been the first ruler in Mesopotamia who was also deified.

The first ruler in Mesopotamia who used the universalistic title *šar kiššatim* “the king of the universe” was also Sargon I. This title later became very popular under Babylonian, Assyrian, Hittite, and Old Persian kings.

⁹⁵ Edzard, *Geschichte Mesopotamiens*, 78.

The question of deification of Akkadian kings is still a problematic question in Assyriological studies. It is known that some government officials in the Kingdom of Akkad used such personal names like *ì-lí-Ri-mu-uš* (“my god is (king) Rīmuš”). It is clear that the first ruler in Mesopotamia who claimed divine origin was Narām-Su'en (2254–2218 BC), grandson of Sargon. He called himself “divine Narām-Su'en”. On the stele of Narām-Su'en, where the king is represented with different attributes of Mesopotamian gods, he wears the divine horned crown used by the gods only.

Based on the evidence, it seems clear that two kings of Sargonide dynasty, Narām-Su'en and Šarkališarrī, had divine status during their lifetime. Names of the divine rulers were written with the Sumerian determinative *d i n g i r* meaning “god” or “divine”. Šarkališarrī no longer claimed divinity for himself during the last years of his reign, and he took only one title – “the king of Akkad”. Remarkable is the fact that personal name of Šarkališarrī became an important universal title for later Assyrian and Persian kings (akk. *šar šarrāni*). It can be translated from Akkadian as “king of (all) kings”. Also, the names of Sargon and Narām-Su'en were used by later kings not as simple personal names but as “throne names”. For example, the famous usurper Sargon II (721–704 BC), king of the Neo-Assyrian Empire, had the name Sargon (akk. “legitimate king”). With this ancient Old-Akkadian name and titles like “king of the universe” or “king of the four horizons”, he tried to legitimize his own despotic reign. Sargon and Narām-Su'en are also represented in legends as heroes and warrior kings. After the fall of the dynasty of Akkad (ca 2154 BC) the deification of rulers became more and more popular. For example, in the Ur III period (2112–2004 BC), the deification of the kings started again. Šulgi (2093–2046 BC), the famous king of the Neo-Sumerian Empire, also had divine status. The rulers after his death also had divine status: Amar-Su'en, Šu-Su'en, Ibbi-Su'en, all the rulers of the 1st Dynasty of Isin, some rulers of Dynasty of Larsa, the Cassite kings, etc.

It can be concluded that not only the Akkadian Empire and its proto-imperial system, but also Akkadian kings like Sargon, Narām-Su'en and also Šarkališarrī became archetypes for later rulers. With Sargon I and Narām-Su'en, a very long written mythological tradition was established. The kings were represented later on from two different viewpoints: usually as great conquerors and ideal absolute rulers, but in some texts as very negative characters cursed by all the great gods.

VLADIMIR SAZONOV (b. 1979) is a Ph.D. student at the Institute of History and Archaeology, University of Tartu.